

Europocentryzm tomu przełamuje artykuł Gabrielli M. Spiegel (*The Changing Faces of American Medievalism*, s. 45-53) o mediewistyce amerykańskiej, w dużym stopniu skupionej na wątkach etnicznych (rasowych). W okresie „romantyczno-rewolucyjnym” sądzono, że amerykańskie instytucje stanowiły przejaw germańskiej wolności plemiennej, przyniesionej przez Anglosasów do Anglii, a później przez angielskich kolonistów za Ocean, ponieważ wolność miała przynależeć do etnosu (rasy) i być przenoszona przez kolejne generacje bez względu na okoliczności zewnętrzne. Tezę tę przekształcono w naukowo podbudowaną m. in. darwinizmem i ewolucjonizmem teorię „germańskich załączków” (*Theory of „Teutonic germs”*) w okresie rozwoju profesjonalnej historiografii w końcu XIX w. W czasach modernizmu w mediewistyce w XX w. odrzucono rasowe rozumienie sił rządzących historią, uznając dzieje Europy i USA za jedność i szukając korzeni amerykańskiego dynamicznego rozwoju i demokracji w średniowiecznym ustroju Europy. Dopiero generacja badaczy urodzona w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku zwróciła się ku „Innym” na średniowiecznym Zachodzie, nieobecny w dotychczasowej narracji – Żydom, muzułmanom, kobietom.

Podobnie przekrojowy charakter ma tekst Berta G. Fragnera (*Gebrauch und Missbrauch des Mittelalters in modernen Staaten des iranischen Kulturraums*, s. 71-79), według którego można zaobserwować pewne paralele w irańskim i zachodnioeuropejskim spojrzeniu na średniowiecze, zwłaszcza na przełomie XIX i XX w. – do połowy lat trzydziestych XX w., czyli w okresie tzw. romantycznego nacjonalizmu w Iranie.

Recenzowany zbiór artykułów potwierdza, że średniowiecze jawi się jako stały element naszego współczesnego świata. Redaktorom nie udało się – co przyznaje zresztą J. M. Bak (s. 11) – osiągnąć pełni obrazu. Brakuje tekstów np. na temat sytuacji na Węgrzech, Słowacji, Białorusi czy w Albanii, jak też w państwach innych stref europejskich: Skandynawii, basenu Morza Śródziemnego. Dla czytelnika pozostaje więc otwarte pytanie postawione przez twórców budapeszteńskiej konferencji (s. 338): ile średniowiecza potrzebuje współczesny świat i ile go zniesie demokratyczne społeczeństwo.

Dorota Leśniewska (Poznań)

EDUARD MÜHLE, Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung (Schriften des Bundesarchivs 65), Droste Verlag, Düsseldorf 2005, ss. X + 732;

Briefe des Ostforschers Hermann Aubin aus den Jahren 1910-1968, hrsg. von Eduard M ü h l e (Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 7), Verlag Herder-Institut, Marburg 2008, ss. 610.

Niezależnie od wszelkich możliwych zastrzeżeń i krytyk, nie ulega wątpliwości, że Hermann Aubin należy do tej kategorii historyków dwudziestowiecznych, którzy w uprawianych przez siebie dziedzinach, jak również w aspekcie organizacyjno-naukowym, odcisnęli największe piętno. Urodzony w 1885 r. w północnych Czechach (Reichenberg/Liberec) w mieszczańskiej rodzinie o tradycjach hugenockich, należał do pokolenia szczególnie uwikłanego w wielkie kataklizmy i przemiany ubiegłego stulecia, sam będąc, jak tyłu innych (acz w różnym stopniu), aktywnym uczestnikiem tych przemian. Mediewistyka w ściślejszym znaczeniu tego pojęcia, z której się habilitował w Bonn w 1916 r., nie była głównym polem badawczym Aubina; rychło stała się nim historia społeczna i gospodarcza oraz dziedzina, dla której w polskiej terminologii brak ścisłego odpowiednika, w Niemczech natomiast określana była i jest jako „historische Landeskunde”. Znakomite poszerzenie pola badawczego w stosunku do tradycyjnej nauki historycznej i niewątpliwa nowatorskość metodyczna tego kierunku badawczego poszły, niestety, w parze z pozanaukowym wykorzystaniem jej w duchu volkistowskim, a później nazistowskim, czemu Aubin wraz z wieloma innymi przedstawicielami wspomnianej dyscypliny nie tylko się nie oparł, lecz co z wielkim zaangażowaniem i talentem wspierał. Trzy etapy naukowej działalności Aubina: Bonn (gdzie jako dyrektor Institut für geschichtliche Landeskunde rozwinął kierunek badawczy

zwany „Kulturraumforschung”)¹, Wrocław (gdzie od 1929 r. był ordynariuszem historii i stał się jednym z czołowych reprezentantów niemieckiej Ostforschung) i okres po II wojnie światowej, w który Aubinowi udało się, mimo znacznego zaangażowania w uzasadnianie (a do pewnego stopnia nawet w realizację) nazistowskiej polityki w Europie Wschodniej, wejść bez większych perturbacji, by w wielu ważnych dla niemieckiej nauki historycznej miejscach rozwinąć ożywioną i w zasadniczych rysach niemal niezmienną, choć, rzecz jasna, dostosowaną do nowych warunków, działalność badawczą i organizacyjno-naukową. Był m. in. ordynariuszem w Hamburgu, prezesem Stowarzyszenia Historyków Niemieckich, członkiem Centralnej Dyrekcji Monumenta Germaniae Historica, prezydentem Komisji Historycznej Bawarskiej Akademii Nauk, jednym z założycieli Instytutu im. Herdera w Marburgu, wydawcą lub współwydawcą renomowanych periodyków *Vierteljahrsschrift für Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (1925-1967) i *Zeitschrift für Ostforschung* (1952-1966). Zmarł we Fryburgu w 1969 r.

Eduard Mühle, obecny dyrektor Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie, przed kilku laty poświęcił postaci, działalności i naukowemu dorobkowi Hermanna Aubina obszerną i wszechstronną, opartą na imponującym materiale rękopiśmiennym monografię; niewiele jej ustępująca pod względem objętości druga publikacja wymieniona w nagłówku niniejszego omówienia stanowi jej swoiste uzupełnienie.

Monografia z 2005 r. składa się ze wstępu (rozdz. I, s. 1-12) oraz czterech rozdziałów. Rozdział II (*Der Zeitgenosse. Zur Biographie und Mentalität eines Ostforschers*, s. 13-151), prowadzi czytelnika przez kolejne etapy życia Aubina, od „czesko-austriackiej młodości”, przez studia pod koniec epoki Cesarstwa, przeżycia I wojny światowej², koleje kariery naukowej od docentury prywatnej do ordynariatu, „powrót” do niemieckiego Wschodu i zenit działalności naukowej i naukowo-organizacyjnej we Wrocławiu, II wojnę światową i powtórny katastrofę narodową, „nowe początki” na Zachodzie i lata spokojnej, ale nadal aktywnej emerytury. W rozdziałach III i IV przedstawione zostały dwa główne pola działalności zawodowej Aubina: organizacja nauki i same badania naukowe. Rozdział III (*Der Wissenschaftsorganisator. Zur institutionellen Entwicklung und geschichtspolitischen Dimension deutscher Ostforschung*) nie przypadkowo przewyższa objętością (s. 152-459) wszystkie pozostałe, jako że, choć trudno nie doceniać czysto badawczego dorobku Aubina, właśnie organizacyjno-naukowa strona wybijała się w biografii tego uczonego na pierwsze miejsce. W rozdziale IV (*Der Historiker. Zum Geschichtsbild deutscher Ostforschung*, s. 460-620), przedmiotem analizy jest dorobek badawczy Aubina, podzielony, zgodnie z rytmem kariery zawodowej, na początki historyczno-ustrojowe, Landesgeschichte (Von der Landesgeschichte zur Volksgeschichte), niemiecką kolonizację wschodnią, badania śląskoznawcze aż do częściowej reorientacji badań po II wojnie światowej. Rozdział V (*Hermann Aubin, der deutsche Osten und die deutsche Ostforschung*, s. 621-636), ma charakter syntetyczny; E. Mühle dokonuje tu całościowej charakterystyki postaci Aubina i określenia jego miejsca w dziejach nauki i ideologii niemieckiej.

Monografii dopełniają wykazy: źródeł archiwalnych (s. 637-642), pism Hermanna Aubina (s. 642-657) oraz źródeł drukowanych i literatury przedmiotu (s. 658-689), a także indeksy osób i miejscowości oraz rzeczowy. W tekście rozrzuconych jest kilka fotografii związanych z życiem i działalnością Aubina.

Autor daleki jest od zachwyty nad bohaterem swej monografii, choć wybitnego miejsca w dziejach nauki historycznej mu nie odmawia. Aubin był dość typowym przedstawicielem pokolenia urodzonego w końcu XIX w., wychowanego w blasku II Rzeszy, dla którego klęska 1918 r. i jej konsekwencje były ciężarem nie do zniesienia. Żmudne badania źródłowe, tym bar-

¹ Wyważoną opinię na temat niewątpliwiej nowatorskości tej dziedziny badań i aktywności naukowej Aubina (którą autor stawia wyżej od wcześniejszej szkoły lipskiej Rudolfa Kötzschkego), ale także jej pozanaukowego nadużycia, dał M. W e r n e r, *Zwischen politischer Begrenzung und methodischer Offenheit. Wege und Stationen deutscher Landesgeschichtsforschung im 20. Jahrhundert*, w: *Die deutschsprachige Mediävistik im 20. Jahrhundert*, Ostfildern 2005 (Vorträge und Forschungen 62), zvl. s. 271 n., 301 n.

² Zob. E. M ü h l e, *Weltkriegserlebnis an der galizisch-polnischen Ostfront 1914/15. Zur Wahrnehmung des Ostens in Feldpostbriefen des Ostforschers Hermann Aubin*, *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung* 51, 2002, s. 529-575.

dziej edytorstwo źródeł, nie były jego domeną, choć trzeba przyznać, że inspirował i popierał różne inicjatywy tego rodzaju wśród swoich uczniów i współpracowników. Nie stworzył także żadnej wielkiej syntezy, a swoje zadanie widział przede wszystkim w wytyczaniu głównych linii badawczych i kierunków metodyczno-koncepcyjnych. „Naród niemiecki” był dla Aubina dobrem i nakazem najwyższym, tej przewodniej idei pozostał wierny do końca życia (jeszcze w liście z 1960 r. oburzał się, że powojenny zanik wyrazistego, w gruncie rzeczy volkistowskiego pojmowania „narodu” może doprowadzić do tego, że „auch Neger Deutsche werden”), dla jej realizacji gotów był akceptować każdą formę rządów politycznych, o ile zapewniałyby mu możliwość pracy i działalności „für Volk und deutschen Osten”, choćby nie do końca z aktualną ideologią i linią polityczną się identyfikował. Z pewnością nie zupełnie po drodze było potomkowi czesko-niemieckiego kapitalisty z socjalistycznymi rządami Gustava Stresemanna, niedługo trwały początkowe zastrzeżenia i niezbyt wyraziste były późniejsze wątpliwości w obliczu rzeczywistości nazistowskiej Rzeszy Adolfa Hitlera, obce mu były bez wątpienia procesy sterowanej demokracji okresu rządów Konrada Adenauera, ale jeżeli coś musi zadziwiać w postawie Hermanna Aubina, to sztuka odnajdywania się w kolejnych porządkach społeczno-politycznych przy (subiektywnej i obiektywnej) trwałości zasadniczych poglądów naukowych. Stopień zaangażowania nie tylko w przygotowanie ideologiczne, lecz także w praktyczną realizację celów nazistowskich Niemiec na wschodzie był w przypadku Aubina znaczniejszy niż wielu innych „mitläuferów”. W pracy opublikowanej w 1940 r. nie wahał się stwierdzić, iż zadaniem historyków narodu niemieckiego i „niemieckiego wschodu” nie jest tylko „Instrumentenkunde”, lecz także „Chirurgie” (s. 630-631). Pytanie, w jakim stopniu znane mu były (nie ulega bowiem wątpliwości, że znane być mogły i powinny) zbrodnie dokonywane na wschodzie, pozostanie zapewne bez jednoznacznej odpowiedzi.

Wagi poznawczej korespondencji uczonych, a zatem tego rodzaju źródła, którego znaczenie w odniesieniu do naszych czasów będzie zapewne nieporównanie mniejsze, nie sposób nie docenić. Zwłaszcza, gdy korespondencja (prywatna i służbowa) była życiową pasją, prowadzona była przez wiele dziesięcioleci (jej zachowana część obejmuje lata 1909-1968), obejmowała szeroki krąg korespondentów, dotyczyła spraw istotnych, a wreszcie – w znacznej części zachowała się i jest dostępna obecnie. Wszystkie te warunki spełnione zostały w przypadku Aubina. Listy pilnie i nadzwyczaj systematycznie pisywał (E. Mühle szacuje ich przypuszczalną ogólną liczbę na około 12000!) i otrzymywał praktycznie przez całe dorosłe życie. Powikłane historyczne losy sprawiły, że zachowana część korespondencji rozproszona jest po wielu zbiorach publicznych (kwerenda objęła 34 archiwa niemieckie i zagraniczne, najważniejsze z nich są w Berlinie, Wrocławiu, Opawie, Marburgu i Koblencji) bądź znajduje się w rękach prywatnych (rodziny Aubina i adresatów jego listów). Znaczna ich część dostępna jest w postaci maszynowych przebiitek, zachowanych przez nadawcę. Z tej imponującej i trudnej do ogarnięcia masy Mühle wybrał najpierw 501 tekstów, z których po ostatecznej selekcji w publikacji znalazło się 228, dość równomiernie rozkładających się na lata 1910-1968, z pewnymi lukami w pierwszych połowach lat dwudziestych i sześćdziesiątych. W zbiorze znalazły się zarówno pisma urzędowe jak i prywatne. Wydawca kierował się w wyborze podstawowym kryterium – problematyki Ostforschung, inne kierunki zainteresowań Aubina zostały uwzględnione bardzo selektywnie i tylko w relacji do wspomnianego kierunku wiodącego. Na końcu zbioru zamieszczono jako dodatek 3 dłuższe teksty Aubina o charakterze urzędowym zawierające: plan rozbudowy wrocławskiego seminarium (Seminar für Geschichtliche Landeskunde) do rangi instytutu (1936), memoriał z września 1939 r. o potrzebach i zadaniach nauki w związku ze zmianami „granicy Rzeszy i narodowości wschodnioniemieckiej” oraz obszerny konspekt postulowanego w końcu 1949 r. założenia Rady Naukowej i Instytutu Herdera w Marburgu.

Listy są publikowane w porządku chronologicznym, z podaniem podstawy wydania, miejsca i daty napisania, niemal zawsze w pełnej wersji (opuszczenia są nieliczne, nieznaczne i dotyczą nie mających związku z zasadniczą treścią spraw ściśle osobistych), z niezbędnym komentarzem rzeczowym (m. in. danymi o adresatach). Są prawdziwą kopalnią wiadomości, *sui generis* komentarzem do dziejów niemieckiej Ostforschung znacznej części XX w., a w nie mniejszym stopniu – kluczem do poznania i zrozumienia postaw i poglądów, a także naukowych

i osobistych sympatii (niekiedy ciągnących się przez całe dziesięciolecia) Hermanna Aubina. Korespondencja nie powstawała z myślą o publikacji, dlatego poglądy i opinie w niej wyrażane są często dosadne, a osoby, których dotyczą, zapewne nie raz byłyby nimi niekoniecznie mile zaskoczone. Sporadycznie pojawiają się w korespondencji sprawy związane z Polską (np. w związku z udziałem Aubina w międzynarodowym kongresie historyków w Warszawie w 1933 r.³). Przy niewątpliwym u Aubina braku zainteresowania dla nauki polskiej (w uwzględnionym przez Mühlega wyborze znalazł się tylko jeden, w dodatku krótki i raczej kurtuazyjny, list do polskiego adresata – Władysława Semkowicza [nr 62 z czerwca 1934 r.]), na uwagę zasługuje potwierdzenie interwencji Aubina na rzecz Semkowicza, osadzonego w ramach represji nazistowskich wobec profesury Uniwersytetu Jagiellońskiego w Sachsenhausen (1940), o czym zresztą pisała już dawno temu wdowa po zmarłym w 1949 r. profesorze⁴.

Na stronach 1-16 znajduje się wstęp wydawcy, po którym (s. 17-22) następuje wykaz uwzględnionych listów i tekstów w aneksie, zamyka zaś staranną i pożyteczną publikację indeks osób.

Nauce polskiej postać, działalność i poglądy, zarówno naukowe, jak również polityczne Hermanna Aubina nie mogły być sympatyczne, należy jednak podkreślić, że nieczęste zresztą przedwojenne opinie nauki polskiej o publikacjach Aubina miały wyważony i rzeczowy charakter. Łatwo się o tym przekonać, czytając opinie Kazimierza Tymienieckiego i Władysława Semkowicza sformułowane w odpowiedzi na artykuł Aubina pt. *Die historisch-geographischen Grundlagen der deutsch-polnischen Beziehungen*, zamieszczony w zredagowanej przez Alberta Brackmanna i opublikowanej w związku ze wspomnianym międzynarodowym kongresem historyków w Warszawie pracy zbiorowej *Deutschland und Polen* (Berlin 1933)⁵. Należy domniemywać, że zarówno naukowe, jak tym bardziej polityczne poglądy Aubina w owym czasie znane były polskim uczonym jedynie częściowo. Nawet jednak Zygmunt Wojciechowski, gdy w 1954 r. publikował bardzo ostry w treści i tonie tekst skierowany przeciw Aubinowi i jego „szkole”, która zdominowała powołany niedawno do życia Instytut Herdera w Marburgu, w związku z opublikowaną w roku poprzednim pracą zbiorową pod redakcją Aubina pt. *Der deutsche Osten und das Abendland* (München 1953)⁶, nie miał możliwości całościowego oglądu postaci redaktora, zwłaszcza jego niechlubnej roli w latach II wojny światowej⁷. Pełniejszego omówienia postaci i działalności Hermanna Aubina w nauce polskiej dotąd brak.

Jerzy Strzelczyk (Poznań)

³ Ten problem omówił E. Mühle dokładniej w artykule pod symptomatycznym tytułem: „Von den wilden Schlachzizen glücklich wieder zurückgekehrt”. Hermann Aubin und der Internationale Historikerkongress in Warschau 1933, w: *Studia Philologica Slavica. Festschrift für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag*, Berlin 2006, s. 477-494.

⁴ J. Semkowiczowa, Władysław Semkowicz w Sachsenhausen 1939-1940, *Studia Historyczne* 12, 1964, s. 561-602.

⁵ K. Tymieniecki, w: *Roczniki Historyczne* 9, 1933, s. 283-285; W. Semkowicz, w: *Kwartalnik Historyczny* 48, 1934, s. 791-795. Zob. także recenzję Tymienieckiego z artykułu Aubina, *Der deutsche Osten bis zum Ende des Ordensstaates* (w pracy zbiorowej *Der deutsche Osten. Seine Geschichte, sein Wesen und seine Aufgabe*, Berlin 1936, s. 335-366), zamieszczoną w: *Baltic and Scandinavian Countries* 3, 1937, s. 197-198.

⁶ Z. Wojciechowski, Prawa historyczne i rzeczywistość polityczna, *Przegląd Zachodni* 10, 1954, nr 3/4, s. 343-356.

⁷ Zob. R. Graf, Hermann Aubin im Dienste des „Dranges nach Osten” und der Okkupationspolitik des deutschen Imperialismus in Polen, w: *Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg*, hrsg. von der Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR, Berlin 1961, s. 55-78; E. Mühle, Hermann Aubin, der „Deutsche Osten” und der Nationalsozialismus – Deutungen eines akademischen Wirkens im Dritten Reich, w: *Nationalsozialismus in den Kulturwissenschaften*, t. I, Göttingen 2004, s. 531-591; t. 2, Die „schlesische Schule der Ostforschung”. Hermann Aubin und sein Breslauer Arbeitskreis in den Jahren des Nationalsozialismus, w: *Śląska republika uczonych / Schlesische Gelehrtenrepublik / Slezská vědecká obec*, Wrocław 2004, s. 568-607.